

Identyfikacja mówcy obcojęzycznego

Polska jest krajem nie tylko odwiedzanym przez obywateli innych państw, lecz także zamieszkanym przez cudzoziemców. W dobie rozwoju technicznych środków komunikacji wielu Polaków porozumiewa się ponadto z kontrahentami zagranicznymi przebywającymi poza obszarem naszego kraju. Jeśli w takich sytuacjach dochodzi do popełnienia przestępstwa, polskie organy ścigania mogą dysponować materiałem dowodowym dwojakiego rodzaju:

- nagraniami rozmów przeprowadzonych przez obywateli innych państw w ich ojczystym języku,
- zapisami rozmów przeprowadzonych z udziałem Polaków w języku obcym.

Nagrania te, będące dowodem w postępowaniach karnych toczących się przed polskimi organami wymiaru sprawiedliwości, powinny zostać poddane analizie jako środek do ustalenia roli konkretnych osób w zdarzeniu przestępnym. W takim wypadku konieczna jest znajomość danego języka w stopniu niezbędnym do przeprowadzania badań fonoskopijnych. Gdyby chodziło jedynie o odtworzenie treści rozmowy, to sporządzenie jej stenogramu można by zlecić tłumaczowi, który nie musi mieć doświadczenia w zakresie badań kryminalistycznych¹. W przypadku ustaleń identyfikacyjnych mówców badania muszą być przeprowadzane przez biegłego, gdyż wiedza z tego zakresu z pewnością należy do wiadomości specjalnych, o których mówi kodeks postępowania karnego.

Dotychczas w literaturze fachowej zostały zaprezentowane metody identyfikacji mówców posługujących się językiem polskim², badania mówców polskojęzycznych stanowiły też w praktyce podstawową część ekspertyz fonoskopijnych. W związku z wzrastającą liczbą nagrań rozmów prowadzonych w obcych językach rodzą się pytania, czy podejmowanie takich badań jest możliwe w oparciu o dotychczas stosowaną metodykę i czy biegli fonoskopiści powinni prowadzić badania mówców obcojęzycznych. Niniejszy artykuł jest próbą rozwiązania powyższych kwestii.

Zasady identyfikacji mówców polskojęzycznych

Identyfikacja mówców jest procesem wyszukiwania cech i parametrów, które ujawniają się w procesie mówienia i które mają wartość indywidualizującą. Jeżeli w materiale dowodowym bądź w dowodowym i porów-

nawczym można wyszczególnić zespoły zbieżnych cech i parametrów mowy, można wysuwać wnioski prowadzące do określania osoby mówiącej, jeżeli zaś wyszczególnione zespoły cech i parametrów są rozbieżne, daje to podstawę do eliminacji mówców³. Badania te opierają się na analizie językowej, psychologicznej i fonetycznej. Niekiedy jednak nie jest możliwe przeprowadzenie części analiz – np. w przypadku, gdy wypowiedzi dowodowych jest bardzo mało, identyfikacja opiera się na wynikach porównania rozkładu struktur formantowych. Gdy biegły dysponuje z kolei obszernymi wypowiedziami spontanicznymi w materiale dowodowym i porównawczym, a nie zostały wykonane testy językowe, podstawą identyfikacji stają się cechy językowo-psychologiczne.

Analiza wypowiedzi pozwala na identyfikację indywidualną – biegły może formułować wnioski kategoryczne zawsze wtedy, gdy zdołał wyróżnić zestaw cech i parametrów indywidualnych. Dla przykładu, identyczność wypowiedzi dowodowych i porównawczych może być stwierdzona w obrębie następujących obszarów podlegających analizie:

- 1) ekspresji i impresji wypowiedzi,
- 2) sposobu mówienia (będącego przejawem indywidualności myślenia),
- 3) tempa i rytmu mowy,
- 4) właściwości artykulacyjno-fonacyjnych:
 - barwy głosu, zależnej od kształtu i objętości rezonatorów nadkrtaniowych (analiza dobroci i intensywności formantów i antyformantów, ich przebiegu i rozmieszczenia częstotliwościowego),
 - częstotliwości podstawowej tonu krtaniowego (F_0), jego zakresu i rozkładu, z uwzględnieniem linii intonacyjnych związanych integralnie z syntaktyczno-stylistyczną i ekspresyjno-impresyjną funkcją konkretnych wypowiedzi,
 - iloczasu głosek, sylab, słów, fraz, zdań oraz pauz zwarciovych, zdaniowych i fizjologicznych,
 - natężenia i przebiegu dynamiki sygnału mowy (głosek, sylab, słów, fraz, zdań i fragmentów wypowiedzi) w funkcji czasu.

Prowadzenie badań identyfikacyjnych mówców metodą psycho-lingwo-akustyczną i metodą językowo-pomiarową wymaga biegłej znajomości języka, którym posługują się mówcy w materiale badawczym. Jest to

warunek konieczny poprawnego prowadzenia analizy wszelkich odstępstw od reguł językowych, którym przypisywana jest wartość cech grupowych lub indywidualnych⁴. Polski ekspert fonoskopii jest więc kompetentny do wykonania ekspertyzy identyfikującej mówcę polskojęzycznego.

Rola współpracy fonoskopa z filologiem

W przypadku, gdy biegły nie włada językiem rozmówców w stopniu umożliwiającym wychwycenie indywidualności sposobu mówienia, szansą na przeprowadzenie zleconych badań jest skorzystanie z pomocy znawcy konkretnego języka. Taką możliwość daje kodeks postępowania karnego, w którym istnieje zapis zezwalający na dokonanie ekspertyzy kompleksowej. W ramach takiego specjalistycznego badania powinni zatem współpracować biegły fonoskopii, znający zasady i metodykę badań identyfikacyjnych mówców, oraz biegły filolog, posługujący się językiem obcym (bądź własnym, jeżeli jest to osoba innej niż polska narodowości) w stopniu pozwalającym na rozumienie niepełnej informacji lingwistycznej oraz na wychwycenie indywidualności sposobu mówienia i specyfiki użycia języka. Zadania stawiane temu drugiemu biegłemu należy odróżnić od zadań, jakie wykonuje w postępowaniu tłumacz. Ten ostatni zajmuje się przede wszystkim przekładem wypowiedzi obcojęzycznych zgodnie z obowiązującymi regułami gramatycznymi, natomiast rolą biegłego filologa, który ma doszukiwać się indywidualności sposobu mówienia, jest pomoc w wykonaniu ekspertyzy i współwydanie opinii.

Na tym tle wyłaniają się problemy natury procesowej i praktycznej, w szczególności zaś kto i w jakiej sytuacji miałby takiego biegłego filologa powoływać, w jaki sposób określać przedmiot ekspertyzy, a także jaki charakter miałaby współpraca biegłego fonoskopii i znawcy obcego języka. W typowych przypadkach organ procesowy, widząc potrzebę dokonania ekspertyzy fonoskopijnej, postanowienie kieruje wprost do biegłego lub instytucji, co do których wie, że wykonują badania z tego zakresu. Z reguły jednak organ procesowy nie ma dostatecznej wiedzy na temat metodyki badań fonoskopijnych i nie zna szczegółowych metod analitycznych wykorzystywanych w tego rodzaju ekspertyzach. Tym bardziej że dotychczas stosowano metodę polegającą na identyfikacji mówców polskojęzycznych, co nie dawało podstaw do zarządzania ekspertyzami kompleksowymi. Z drugiej strony biegły fonoskopii, który dostrzegłby potrzebę skorzystania z pomocy filologa, nie jest uprawniony do samodzielnego „doproszenia” znawcy danego języka w ramach zleconej wcześniej ekspertyzy, co najwyżej może na taką potrzebę wskazywać organowi procesowemu.

Biorąc pod uwagę przepisy kodeksu postępowania karnego oraz uwzględniając dotychczasowe realia, można zaproponować następującą procedurę:

1. Organ procesowy powołuje biegłego z zakresu fonoskopii do wykonania ekspertyzy identyfikacyjnej mówców.
2. Biegły fonoskopii, po zapoznaniu się z materiałem badawczym, stwierdza potrzebę współpracy ze znawcą języka obcego, w którym prowadzono rozmowę będącą przedmiotem badania.
3. O fakcie potrzeby skorzystania z pomocy filologa biegły fonoskopii informuje zlecniodawcę.
4. Organ procesowy dodatkowo powołuje jako biegłego konkretną osobę znającą w dostateczny sposób język obcy i zarządza przeprowadzenie ekspertyzy kompleksowej.

Należy zwrócić uwagę, że przyjętą w doktrynie i orzecznictwie Sądu Najwyższego regułą jest, że to biegły – jako dysponent wiedzy specjalnej – jest uprawniony do oceny materiału badawczego pod kątem możliwości wydania opinii w zleconym zakresie i warunków przeprowadzenia badań⁵. Ma on także swobodę kształtowania sposobu badań, jak również interpretacji wyników⁶. Ze względów proceduralnych, a także dla zabezpieczenia bezstronności postępowania, powołany już biegły nie może samodzielnie powoływać dodatkowego biegłego lub tworzyć zespołu biegłych różnych specjalności, gdyż jest to kompetencja organu procesowego. Należy odróżnić jedynie przypadek korzystania przez biegłego z pomocy лаборantów lub techników, którzy traktowani są w czasie prowadzenia badań jako specjaliści niewykonyjący samodzielnie ekspertyzy i nieuczestniczący bezpośrednio w wydaniu opinii (rozdz. 22 k.p.k.). Inaczej też w warstwie procesowej będzie traktowana opinia instytucji naukowej lub specjalistycznej wydawana łącznie w jej imieniu przez pracujących tam rzeczoznawców.

Oczekiwania biegłego fonoskopii wobec biegłego – znawcy języka obcego – są następujące:

1. Ocena kompetencji językowej i aktywności psychicznej mówców.

Są to dwie części analizy, do których przeprowadzenia wymagana jest znajomość języka obcego. Biegły fonoskopii, nie znając języka, którym posługują się mówcy w materiale dowodowym, nie jest w stanie określić jakichkolwiek odstępstw od norm językowych, zakresu używanego słownictwa itd. Jedynie wprawiony słuchacz władający językiem mówiącego może wiarygodnie wypowiadać się np. o aktywności psychicznej mówcy czy też sposobie budowania relacji interpersonalnych. Na podstawie spostrzeżeń filologa biegły fo-

noskopii powinien mieć możliwość dokonania oceny, czy postrzegane zdarzenia akustyczne są spowodowane np. warunkami rejestracji oraz czy wyróżnione cechy mowy mogą – jak w języku polskim – mieć wartość indywidualizującą.

2. Wskazanie wypowiedzi, które są analogicznymi ciągami alfonów w materiale dowodowym i porównawczym.

Wskazane przez biegłego filologa analogiczne wypowiedzi dowodowe i porównawcze posłużą ekspertowi fonoskopii do zastosowania metody analizy rozkładów struktur formantowych. Dobór musi być przeprowadzony zgodnie z wymogami stawianymi wypowiedziom w języku polskim, tj. w szczególności z uwzględnieniem analogicznego pobudzenia emocjonalnego, sposobu mówienia oraz treści wypowiedzi.

Wykonana ekspertyza będzie miała walor kompleksowy. W związku z tym należy rozważyć, czy wyniki badań prowadzonych przez obu biegłych powinny być ujęte w jednej wspólnej opinii czy też każdy z nich mógłby wydawać własną opinię. Mimo że kodeks postępowania karnego stanowi, że decyzję w tym względzie podejmuje organ procesowy powołujący biegłych (art. 193 k.p.k.), można jednak pokusić się o wynikające z analizy praktyki sugestie dotyczące tej kwestii. Jak się wydaje, główną rolę w tandemie rzeczoznawców będzie grał specjalista fonoskopii, korzystający – nawet w szerokim zakresie – gdy zajdzie taka potrzeba, z pomocy i uwag filologa. Wstępne uwagi biegłego filologa nie tylko umożliwią biegłemu fonoskopii wykorzystanie jego spostrzeżeń w badaniach identyfikacyjnych, lecz także wzmocnią końcowe wnioski opinii. Z tego względu celowe jest postulowanie wydawania przez obu biegłych jednej wspólnej opinii, ze wskazaniem zakresu pracy i wpływu każdego z nich na jej wnioski identyfikacyjne. Nie umniejsza to w żadnym razie znaczenia pracy znawcy danego języka i jego części opinii, jest natomiast podyktowane efektywnością postępowania i zakresem wykorzystania wiedzy owego znawcy w identyfikacji fonoskopijnej. Można doszukać się tutaj analogii do stosowanej praktyki, znanej w opiniowaniu psychiatrycznym, kiedy to część badań, które stanowią podstawę opinii biegłych psychiatrów, wykonuje biegły psycholog⁷.

Perspektywy opiniowania w przypadku identyfikacji mówców obcojęzycznych

Warto zastanowić się, czy istnieje inny sposób postępowania z tak specyficznym śladem, jakim jest nagranie wypowiedzi w języku obcym. Teoretycznie są dwie możliwości:

- 1) wykorzystanie automatycznego systemu identyfikacji mówców, co jednak na obecnym poziomie zaawansowania technicznego dostępnych systemów nie jest wystarczająco wiarygodne⁸, a dodatkowo wymaga pracy z osobą znającą język rozmówców,

- 2) powołanie przez polski organ procesowy biegłego fonoskopii z kraju pochodzenia mówców, których wypowiedzi stanowią materiał dowodowy; takie rozwiązanie, choć od strony merytorycznej poprawne, raczej nie stanie się powszechne z uwagi na trudności związane z wezwaniem obywatela innego państwa do stawiennictwa przed polskim sądem w charakterze biegłego, wysokie koszty tłumaczenia akt i wydania takich opinii⁹. Warto też zauważyć, że w sprawach opatrzonych klauzulą niejawności, a takich także dotyczą badania fonoskopijne, przeszkodą będzie nieposiadanie przez obywateli innych państw stosownych certyfikatów dopuszczenia do polskich tajemnic państwowych¹⁰.

Obie możliwości wydają się zatem mało atrakcyjne, natomiast za kompleksową opinią fonoskopa i filologa przemawia wykorzystanie wypróbowanej w ekspertyzie mówców polskojęzycznych metodyki badań, dopuszczalność procesowa, jak również stosunkowo niewysokie koszty i łatwość uzyskania tego typu opinii.

Na koniec warto rozważyć sytuację dotychczas nie spotykaną, w której filolog współpracujący z biegłym fonoskopii zostałby odpowiednio przygotowany metodologicznie do badań identyfikacji mówców i zdobyłby praktyczne doświadczenie w tej dziedzinie. Wówczas mógłby uchodzić za posiadacza wiedzy specjalnej z zakresu identyfikacji mówców.

Należy przypuszczać, że gdyby zapotrzebowanie na identyfikację mówców posługujących się językami obcymi rosło, mogłoby dojść do wykształcenia się nowej specjalizacji, czyli biegłych filologów wyszkolonych w metodyce i sposobie prowadzenia badań fonoskopijnych. Wtedy to współpraca z polskojęzycznym biegłym fonoskopii nie byłaby konieczna.

Podsumowanie

Wprowadzenie do praktyki fonoskopijnej zasady współpracy ze znawcą języka jest odpowiedzią środowiska kryminalistycznego na zapotrzebowanie ze strony organów procesowych. Reguły tej współpracy są zgodne z założeniami metodyki identyfikacji mówców polskojęzycznych.

Wobec małej, jak dotychczas, liczby zleceń w zakresie identyfikacji mówców obcojęzycznych nie wykształciła się specjalność biegłych filologów opiniujących w zakresie identyfikacji fonoskopijnej. Dlatego, przynajmniej na razie, wydawane opinie powinny być opiniami kompleksowymi.

Nie ma znaczenia, czy w materiale dowodowym mówcy posługują się językiem europejskim czy nieeuropejskim. Opisany schemat prowadzenia badań identyfikacyjnych został już zastosowany w praktyce, m.in. w odniesieniu do języka wietnamskiego¹¹.

PRZYPISY

¹ Oczywiście lepiej byłoby, gdyby tłumacz spisujący treści rozmów dowodowych miał takie doświadczenie; jeżeli nie, powinien chociaż zostać zapoznany z metodyką kryminalistycznych badań odsłuchowych. Wiedza ta pozwoliłaby mu na optymalne odtworzenie wypowiedzi rozmówców (bez nadinterpretacji skojarzeń) i uświadomiłaby konieczność wykorzystywania sprzętu odpowiedniej klasy;

² J. Dolecki, J. Rzeszotarski: Zastosowanie metody językowo-pomiarowej do identyfikacji osób w badaniach fonoskopijskich, „Z Zagadnień Nauk Sądowych”, nr 70, s. 108–123; J. Rzeszotarski, W. Witkowska-Pawlak: Identyfikacja mówców w obrębie materiału dowodowego, „Problemy Kryminalistyki” 2004, nr 246, s. 15–18;

³ Celowo nie rozwijamy tu zagadnienia kategoryczności wniosków, wokół którego prowadzona jest dyskusja, czy dopuszczać wnioskowanie prawdopodobne. Wątek ten pojawia się w dalszej części artykułu;

⁴ Por. J. Rzeszotarski: Identyfikacja mówcy celowo zniekształcającego wypowiedzi, „Problemy Kryminalistyki” 2007, nr 255, s. 39–42;

⁵ Wyr. SN z 10 V 1982 r., II KR 82/82, OSNKW 1982, nr 10–11, poz. 78; por. A. Kegel, Z. Kegel: Przepisy o biegłych sądowych, tłumaczach i specjalistach. Komentarz, Zakamycze 2004, s. 58 i 62;

⁶ T. Tomaszewski: Dowód z opinii biegłego w procesie karnym, Wyd. IES, Kraków 2000, s. 37 i nast.;

⁷ Por. E. Habzda-Siwiek: Diagnoza stanu psychicznego sprawcy a rozstrzygnięcia w procesie karnym, Zakamycze 2002, s. 34 i nast.;

⁸ Problem został opisany w tekście A. Jedynak i J. Rzeszotarskiego: „Problemy automatyzacji kryminalistycznej identyfikacji mówców” przyjętym do druku w miesięczniku „Palestra”;

⁹ W komentarzu do głośniejszej sprawy zatrzymania w 2007 r. przez Centralne Biuro Antykorupcyjne kardiochirurga ze szpitala MSWiA w Warszawie media podały, że tłumaczenie akt sprawy i wydanie opinii z zakresu wiedzy medycznej przez kardiochirurga niemieckiego kosztowało ponad 150 tys. zł;

¹⁰ Por. art. 28 ustawy z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych: Dz.U. 2005 nr 196 poz. 1631;

¹¹ Istotnym problemem we wspomnianej sprawie było znalezienie przez prokuratora osoby znającej język wietnamski, której można było zlecić współpracę z biegłym fonoskopi.

W NASTĘPNYM NUMERZE

Ocena dowodu z opinii biegłego przez organ procesowy w postępowaniu karnym – Monika Całkiewicz

Badania międzylaboratoryjne pracowni badań dokumentów – Katarzyna Wójtowicz-Garcarz

Wykorzystanie blizn oraz białych linii w identyfikacji daktyloskopijnej – Edyta Kot

Wpływ wybranych chorób oczu na obraz pisma – studium przypadku – Anna Przewor

Możliwość identyfikacji pisma ręcznego w różnych językach – Agnieszka Sobocińska

Komputer to nie wszystko – Józef Gurgul